

**ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ НА ПОЕДИНЕЦОТ И НА КОЛЕКТИВОТ
ВО УРБАНАТА СРЕДИНА КАКО СИМБОЛИЧЕН ИСКАЗ
НА ОПШТЕСТВЕНАТА СТРУКТУРА**

Гоце Цветановски

*ЈНУ Институт за македонски јазик, „Крсте Мисирков“,
Скопје, Македонија*

Keywords: sociolinguistics, urban dialectology, anthropological linguistics, dialect, speech, conversational language.

Summary: Human beings have, through their evolution, developed a universal ability to determine experiences, i.e. have begun coding and communicating with each other in symbols. Various explanations of the term ‘culture’ reflect different theories and criteria of evaluation, as well as different understandings of human activities. In this context, one of the products of culture is the establishment of towns. The city, in the words of the English linguist Michael Halliday, is the place of conversation. In an idealized sense, the speech community is a group of people (1) which is connected with some kind of social organization, (2) in which people talk with each other, and (3) where everyone speaks alike. The purpose of this paper is to show the linguistic expressions of the speakers within the Skopje language environment.

Човечките суштества, низ својата еволуција, развиле универзална способност за определување на искуствата, т.е. за кодирање и за комуницирање со нив по пат на симболи. Кога биле научени тие системи на симболи, луѓето почнале да се развиваат независно од биолошката еволуција (со други зборови, едно човечко суштество може да се научи на верување, на вредности или на начинот на создавање нешто, иако двете човечки суштества не се во биолошко сродство). Постојат аргументи, кои оспоруваат дека таа способност за симболичко размислување и социјално учење е производ на човековата еволуција.

Луѓето што живеат одвоено еден од друг развиваат единствена култура, но елементите на различните култури можат лесно да се шират од една група луѓе на друга.

Овде ќе се задржам на поимот „култура“, како и на поимите *урбана средина* и *говорна заедница* и сфаќањата за културните разлики во

определен временски и просторен контекст, применувајќи ги антрополошките теоретски поставки за културата, како и одразот на културата во сферата на јазикот како дел од културата.

Зборот „култура“ доаѓа од латинскиот корен *colere* (населува, одгледува). Поимот „култура“ се однесува на севкупната човекова активност, т.е. претставува интегрална целина на човековото знаење, верување и однесување и неговата способност за пренесување на стекнатите искуства на идните поколенија. Различните објаснувања на поимот „култура“ се одраз на различните теории и критериуми на разбирање и оценување на човековата активност. Во тој контекст како продукт на културата се јавува градот. Градот, според зборовите на англискиот лингвист Мајкл Халидеј, е местото на разговор. Јазикот го создава и го одржува. Неговите жители трошат многу енергија комуницирајќи и во разговорот тие постојано ги потврдуваат и повторно ги обликуваат основните поими со кои се дефинира урбаната средина. Градот е говорна заедница. Но, дијалектозите добро знаат дека поимот „говорна заедница“ е идеализирана конструкција, која се состои од три основни концепти: општествени групи, комуникациски мрежи и јазично хомогено население. Во секоја од овие единици постои определена норма. Во идеализирана смисла, говорната заедница е група луѓе, која е (1) врзана со некој вид на општествена организација, (2) во која луѓето разговараат едни со други и (3) сите зборуваат слично.

Но, во урбаната средина моделот на класична говорна заедница почнува да се распаѓа и повеќе тоа не е корисна форма на идеализација којашто можеме да ја поврземе со фактите.

Кога, пак, зборуваме за дијалект и за стандард повторно треба да се осврнеме на разликите меѓу дијалектот и регистарот. Дијалект е која било варијанта на некој јазик кој се дефинира, со оглед на говорителот. Дијалектот што се зборува е функција на тоа што е. Регистарот, пак, е варијација дефинирана во однос на општествениот контекст – тоа е функција на она што се прави во определено време. Дијалектот е тоа што се зборува, регистарот е тоа што се зборува во определен момент. Стандардот, обично се врзува со писмениот јазик, кој се стекнува преку формалното образование.

Сето ова може да се спореди и со македонската јазична ситуација од осамостојувањето до денес.

Во продолжение ќе се задржам на две точки: 1) меѓусебното влијание на дијалектите и стандардниот јазик од кодификацијата до денес, 2) влијанието на денешниот скопски градски говор како говор со престиж врз стандарднојазичната норма.

Познато е дека на кодификацијата се гледа како на непрекинат порок во којшто стандарднојазичната норма треба постојано да ја следи јазичната практика и во одредени услови таа не само што треба да ги задоволува нејзините потреби туку и да ги предвидува, а со самото тоа и да ги планира.

Кодификацијата на македонскиот јазик, иако официјално е завршена во 1945 година, како процес е започната многу порано. Уште во средината на 19 век и првата половина на 20 век се јавиле истакнати македонски научни работници, кои ги дале основните принципи на кодификацијата на нашиот јазик: определувањето на неговата дијалектна основа, карактерот на правописот и начините на збогатување на лексичкиот фонд. Од овие, претходно наведени принципи, посебно ќе се задржам на определувањето на дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик, не затоа што за него не е доволно пишувано или кажувано, речиси, од сите наши лингвисти, туку затоа што го поврзувам со првата наведена точка од оваа статија.

Познато е дека како основа за современиот македонски јазик послужиле централните говори, или како сто ги нарекува Блаже Конески *a*-говори. Познати се и причините за таквиот избор. Но, не треба да го забораваме и фактот дека овие говори влегуваат во една поголема говорна целина, во составот на западното македонско наречје, пошироката основа за денешниот стандарден јазик. Освен тоа, во прескриптивната норма влегоа и низа особености од нашите источни говори. Вака поставената дијалектна основа и умешната синтеза од одделни карактеристики на нашите дијалекти овозможува долговечност на кодификацијата на македонскиот стандарднојазичен израз.

Во првите години по кодификацијата, видливо е влијанието на нашите дијалекти врз стандардниот јазик, како во фонетиката, така и во морфологијата и во лексиката. Но, како што одминува времето, со оглед на функциите што ги врши стандардниот јазик, постепено доаѓа до оддалечување на стандардниот јазик од дијалектната основа и негово посилно влијание во јазичниот израз на говорителите, припадници на различни македонски дијалекти.

Овде ќе се задржам на некои општи тенденции во развојот на некои општи тенденции во развојот на кодифицираниот македонски јазик, а наедно и ќе се обидам да го прикажам влијанието на денешниот скопски градски говор врз стандардниот јазик. Со тоа, според мое размислување, ќе можеме подобро да ги согледаме јазичните процеси што се случуваат денес, а како научни работници, ќе можеме да дадеме свој придонес во јазичното планирање.

Меѓу општите тенденции во нашиот јазик, ќе ги издвојам оние што се однесуваат на гласовниот систем.

Во однос на вокалите, се забележува еден процес што води кон потесен и пократок изговор (ваквата тенденција е особено нагласена во скопската јазична средина и посебно кај младата популација), наспроти нешто поширокиот и подолг изговор на вокалите во општоприфатениот правоговорен узус, кој се смета за правилен и има општонароден, а не локален карактер. Говорителите, кои најчесто престојуваат и работат подолго време во Скопје, го прифаќаат ваквиот изговор сметајќи го за престижен, а со самото тоа и за правилен. За помладите генерации, родени во Скопје, поширокиот и подолг изговор на вокалите е неприфатлив, дури и невозможен, а ваквиот изговор кај некое лице автоматски го идентификува како говорител на некој западен (поточно речено, централен) дијалект. За ваквата тенденција придонесуваат и медиумите, односно новинарите и водителите на радиоемисиите и на телевизиските емисии.

Од сонантите, овде ќе се задржам на тенденцијата за изговор на полумекото /л/ како /љ/. Ова е процес спротивен на општата тенденција во македонскиот гласовен систем во кој се губи опозицијата *меки* : *тврди* консонанти. Во овој случај, наместо од мека до полумека, па и кон тврда фонема, таа од полумека станува тврда како што е во северните македонски говори. Причините за ваквата тенденција се многубројни, меѓу другото, тука ги вбројувам следниве: различното потекло, разновидната дијалектна ситуација, нееднаквиот развоен процес на целата територија, тугото влијание, како и не многу адекватната графика и ортографија за овој глас. Овде е неопходно да нагласам дека она што го нарекуваме градски скопски говор од дијалектолошка гледна точка, не претставува во класична смисла на зборот дијалект, туку тој ги има сите карактеристики на еден јазичен супстандард. Со ова, практично ние влегуваме во подрачјето на урбаната дијалектологија каде што социолингвистичкиот фактор е од пресудно значење за толкувањето на јазичните појави. Во Скопје, како центар со најголема концентрација на говорители од различни краишта на Македонија, се создаваат услови за најголемо приближување меѓу дијалектите, за израмнување на дијалектните разлики, а со тоа и создавање на еден наддијалектен јазичен израз, кој во рамките на разговорниот стил има и дијалектни и туѓи елементи од стандардниот јазик. Од аспект на традиционалната дијалектолошка наука, градскиот скопски говор веќе не постои, од причина што родените говорители во градот Скопје се реткост. Но, затоа пак, сè уште постојат скопските говори, кои се делат на помали говорни

целини: скопскоблатскиот и скопскоцрногорскиот говор. Од типолошки аспект скопскоблатскиот говор му припаѓа на западното, а скопскоцрногорскиот на северното македонско наречје. И еден општ преглед може да ни ги покаже разликите во поглед на гласовниот систем, поконкретно за изговорот на полумекото /л'/. Во скопскоцрногорскиот говор неговиот изговор е близок до изговорот на српското меко /љ/, а во скопскоблатскиот говор имаме едно шаренило во изговорот, од полумeko /л'/' до меко /љ/. Интересен податок е тоа дека колку што сме поблиску до градот Скопје, толку повеќе доаѓа до израз мекото /љ/. И во однос на другите гласови, како што се на пример, гласовите /ќ/ и /ѓ/, па и гласовите /х/ и /с/ се јавуваат различни процеси. Имено, само накусо ќе споменеме дека во стандардниот јазик, како општоприфатен узус за изговор на гласовите /ќ/ и /ѓ/ е оној на смекнатите /к/ и /г/ (пред /е/ и /и/), но за жал, состојбата со изговорот на овие два гласа е таква што тие се реализираат во повеќе факултативни варијанти, од меки експлозивни /к/ и /г/, па сè до гласови со изразена фрикација, блиски до изговорот на српските /ћ/ и /џ/. Што се однесува до гласот /х/, можеме да забележиме едно рапидно зголемување на честотата на овој глас во стандардниот јазик, наспроти општата тенденција во нашите дијалекти, посебно во централните, за елиминација на овој глас. Ситуацијата со гласот /с/ е, исто така, алармантна, особено во градот Скопје, каде што се забележува една тенденција за негова замена со гласот /з/.

Посебен проблем претставува акцентирањето, односно грешењето во акцентот и акцентските целисти. Некои тенденции во поглед на акцентирањето се под силно влијание на денешниот скопски градски говор, кој во седумдесеттите години стана основа за формирање на македонскиот супстандард. Препознатливи белези во областа на акцентот се: неговото поместување на пенултима (редовен, задача, особина и сл.), непоместување во членувани форми (фабриката, партијата и сл.), но и недоследност во поглед на акцентските целисти како препознатлив белег на македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици.

Урбаната говорна заедница е хетерогена единица, каде што се покажуваат разлики не само меѓу поединците туку и во говорот на самиот поединец. И како што вели Лабов, поради тоа мораме да бидеме свесни за основниот факт на урбаниот говор, а тоа е дека самиот јазик е променлив. Со други зборови, јазичниот систем е систем на варијации. Урбаниот говор не можеме да го опишаме врз основа на една инваријанта на нормата и потоа отстапувањата од таа норма. Нормите на урбаниот говор се составени од простор, а не од

точки. Нема докази дека градскиот човек има некој општ интегриран говор некаде во малиот мозок. Напротив, тој го усвоил обликот кој е многу хетероген и тој реагира така што извлекува по неколку варијанти и ним им придава нормативна вредност. Во хиерархиската општествена структура, како што тоа е нашата култура, вредностите што се додаваат на јазичните варијации се општествени вредности, а варијацијата служи како симболичен исказ на општествената структура. Тоа што за некоја група значи престиж и облик по кој треба да се тежнее, макар во определени општествени контексти, за друга група може да биде извор на потсмев и општествена одбивност. Во суштина, тука нема разлика; тоа е истиот феномен виден од друг агол.

Литература:

- Duranti, Alessandro. 2003. *Language as Culture in U.S. Anthropology: Three Paradigms*. Current Anthropology 44(3). P. 323–348.
- Errington, J. Joseph. 1988. *Structure and Style in Javanese: A Semiotic View of Linguistic Etiquette*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Halliday, Michael. 1990 *New ways of meaning: the challenge to applied linguistics*. Reprinted in Fill and Mühlhäusler (2001). P. 175–202.
- Jakobson, Roman. 1929. *Remarques sur l'évolution phonologique du russe compare a celle des autres langues slaves*. Prague.
- Labov, William. 1969. *The Study of Nonstandard English*. National Council of Teachers of English: Washington, DC.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William. 1980. *Locating Language in Time and Space*. New York: Academic Press.
- Saussure, Ferdinand de. 2002. *Écrits de linguistique générale* (edition prepared by Simon Bouquet and Rudolf Engler. Paris:), Gallimard.
- Бугарски, Ранко. 2001. *Јазици*. Скопје: ЕИН-СОФ.
- Конески, Блаже. 1967. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1987. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 2001. *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Савицка, Ирена; Спасов, Људмил. 1991. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: МАНУ.
- Цветановски, Гоце. 1999. Проблемот на меѓујазичните корелати при изучувањето на сродни јазици. во: *Литературен збор*, XLVI/3-4. Скопје.
- Цветановски, Гоце. 2004. *Каришјачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*. Скопје: Институт за македонски јазик. Посебни изданија, кн. 41.